

Professional Education" / N. Andruschenko. – Kiev, 2011. – 22 p. [in Ukrainian]

2. T. Biryukova Bologna imperative prepare future managers: author. thesis. for obtaining sciences. degree candidate. philosopher. sciences spets: 09.00.10 "Philosophy of Education" / T. Biryukova. – Kyiv, 2006. – 18p. [in Ukrainian]

3. Vievskaya M.G. Strategy formation of managerial competencies and learning conditions for its implementation / M. Vievskaya, L. Krasovskaya // Information technology and learning tools: electronic scientific specialized edition [Electronic resource] / Inst other forms. Technology and training Sciences of Ukraine, Univ of Management Education Pedagogical Sciences of Ukraine; [year. eds.: V. Bukov]. – 2009. – № 5 (13). – Mode of access: <http://www.imc.edu.ua.net/em13/emg.html>. [in Ukrainian]

4. Grusheva A. Formation of managerial competence Bachelors economic skills during vocational training: author. thesis. for obtaining sciences. degree candidate. ped. sciences spets: 13.00.04 "Theory and Methods of Professional Education" / A. Grusheva. – Kyiv, 2012. – 23p. [in Ukrainian]

5. Grusheva A. (2012), Formation of managerial competence Bachelors economic specialties during training: dis. ... candidate. ped. sciences spets: 13.00.04 / A Grusheva. – Kyiv, 2012. – 247p. [in Ukrainian]

6. Ilmushki A. Leading modeling principles managerial competence of the manager in the modernization of Russian education / A. Ilmushkin // Modern problems of science and education. – 2012. – № 1. [in Russian]

7. Makodzey L.I. Formation of managerial competence Master of Forestry: author. thesis. for obtaining sciences. degree candidate. ped. sciences spets.13.00.04 "Theory and Methods of Professional Education" / L. Makodzey. – Kyiv, 2011. – 21p. [in Ukrainian]

8. Morusov A. Improving the managerial competence of economists-managers in the system of additional vocational training / A. Chernyh, A Morusov // Proceedings of University of P. Lesgafta. – 2012. –№ 1 (83). [in Russian]

9. Morusov A. Formation of managerial competence economists-managers in the system of additional professional education (for example, Kuban State Technological University: Author. Dis. For the degree of Cand. Ped.specials. 13.00.08 "Theory and a vocational training technique" / A. Morusov. – Ulyanovsk. – 2012. – 30p. [in Russian]

10. Petrova T. Formation of basic organizational and managerial competence of the future managers of production: dis. ... cand. ped. sciences: spets.13.00.08 / T. Petrova. – Chelyabinsk, 2004. – 207p [in Russian]

11. Sarafanova I. Evaluation of formation of organizational and managerial competence of the manager / I. Sarafanova // Yaroslavl Pedagogical Vestnik. – 2012. – № 2. – Volume II.: Psycho-pedagogical sciences. – P. 205 – 209. [in Russian]

12. G. Tulle Quality professional training manager / G. Tulle // Higher Education in Russia. – 2005. – № 11. – P. 78 - 82. [in Russian]

УДК 37(430)"451.10""20":005.336.2

ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ ЯК ПРОВІДНА ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ФРН НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Л.М. ДЯЧЕНКО

Охарактеризовано основні аспекти впровадження компетентісного підходу до підготовки вчителів у Німеччині за етапами: обговорення проблеми, ухвалення рішень та реалізації. Ключовими чинниками трансформації процесу підготовки вчителів у цьому напрямі виділено: участь науково-педагогічної спільноти, освітня політика на державному і регіональному рівнях, діяльність вищих навчальних закладів. Суттєвою основою реформування системи освіти у ФРН визначено розвиток стандартів педагогічної освіти та розглянуто їхній зміст. Основним напрямом оновлення професійної педагогічної освіти у контексті компетентісного підходу визначено пошук шляхів забезпечення навчання й виховання особистості з діяльнісної позиції.

Ключові слова: компетентісний підхід, компетентісна модель професійної підготовки, професійна компетентність, освітня політика, система вищої педагогічної освіти, вчитель Федеративна Республіка Німеччина.

Постановка проблеми. Розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів в усіх сферах суспільного життя, міжнародна співпраця в галузі освіти актуалізують потребу у вивченні тенденцій і закономірностей розвитку освітніх систем різних країн з метою прогностичної оцінки та пошуку шляхів розвитку вітчизняної освіти. Інтерес до системи підготовки вчителів у ФРН зумовлений низкою причин: 1) Німеччина має багаті історичні традиції освіти; 2) вона є однією з найбільш розвинених і відкритих країн континенту; 3) також є однією з країн-ініціаторів та активним учасником процесу творення європейського простору вищої освіти і має значний досвід у сфері професійної підготовки фахівців у нових соціокультурних умовах. На зламі століть у ФРН, як і в інших країнах світу, почали відбуватися докорінні зміни в парадигмі й методології як шкільної, так і професійної освіти. Так на початку ХХІ століття впровадження компетентісного підходу стає стратегічним орієнтиром розвитку педагогічної освіти у цій країні.

Метою статті є аналіз процесу впровадження компетентісного підходу до підготовки вчителів у ФРН.

Завдання. Основним завданням статті є розгляд процесу впровадження компетентісного підходу до підготовки вчителів, який ми умовно поділили на три ключові етапи: 1) обговорення, що передбачає визначення проблеми, її вивчення, аналіз, розробка шляхів вирішення; 2) прийняття рішень, результатом якої є розробка та ухвалення конкретних планів, директив, наказів, документів.

3) реалізація, що має на меті вибір найбільш адекватної стратегії впровадження та реалізується у взаємодії зі структурними елементами систем освіти, зокрема з вищими навчальними закладами.

Ключовими чинниками процесів трансформації професійної підготовки вчителів у цьому напрямі нами виділено: участь науково-педагогічної спільноти; освітня політика на державному і регіональному рівнях; діяльність вищих навчальних закладів, на базі яких здійснюється підготовка педагогічного персоналу.

Виклад основного матеріалу. На етапі обговорення проблеми важливим стало усвідомлення самого поняття професійної компетентності вчителя, розуміння того, які саме компетентності і за допомогою яких механізмів необхідно формувати, що вважати результатами навчання і яким чином здійснювати їх оцінювання. Ці питання спричинили широке обговорення та безліч дискусій як на міжнародному, так і на національному рівнях у ФРН. Їх вирішення стало можливим завдяки участі німецьких науково-дослідних установ, провідних науковців та експертів у галузі освіти.

«Батьком» класичного визначення терміну «компетентність» у ФРН вважають Франца Емануеля Вайнерта, доктора психологічних наук, професора, віце-президента Німецького товариства сприяння розвитку науки імені Макса Планка (м. Берлін, ФРН), директора-засновника Інституту психологічних досліджень імені Макса Планка (м. Мюнхен, ФРН). Основні положення Ф. Вайнерта розширив і деталізував Екхард Кліме, доктор педагогічних наук, професор університету імені В. Гьоте, розробник національних освітніх стандартів у ФРН, директор департаменту «Оцінки якості освіти» Німецького інституту міжнародних досліджень у галузі освіти (м. Франкфурт, ФРН).

У обговоренні питань розвитку та оцінювання компетентностей взяли активну участь Джон Ерпенбек, доктор філософських наук, професор Університету післядипломної освіти (м. Берлін, ФРН), керівник проекту «Культура розвитку компетентностей», та Фолькер Хейзе, доктор філософських наук, генеральний директор Навчального центру з розвитку людських ресурсів (м. Регенбург, ФРН). Результатом співпраці цих науковців стала низка праць, зокрема монографія «Біографія компетентності: шлях розвитку» (2007) та «Атлас компетентностей» (2009), де розкрито структурні складові компетентностей.

Долучаючись до дискусії навколо сутності професійної компетентності вчителів Карл-Освальд Бауер, доктор педагогічних наук, професор Університету міста Оснабрюк, окреслив педагогічні базові компетентності. Важливим є також спільний доробок науковців Інституту досліджень у галузі освіти імені Макса Планка (м. Берлін, ФРН), які розробили модель професійної компетентності вчителів. У межах однієї статті, звичайно, неможливо широко розкрити усі аспекти наукового обґрунтування професійної компетентності вчителів.

Завдяки активності науково-педагогічної громадськості Німеччина разом із іншими країнами Європи та світу розпочала ґрунтовну дискусію, яка й досі триває на міжнародному рівні, навколо питань щодо набуття вчителем компетентностей, необхідних для ефективної педагогічної діяльності та гармонійної взаємодії з суспільством, що швидко розвивається.

Активне впровадження компетентнісного підходу до підготовки фахівців Німеччини, в тому числі і в галузі освіти, почалася з 2003 року в ході реалізації проекту «Налагодження освітніх структур», що був результатом спільної ініціативи Єврокомісії та Європейської асоціації університетів. Завданням цієї програми визнавалося «визначення точок конвергенції і вироблення загального розуміння змісту кваліфікацій за рівнями в термінах компетентностей та результатів навчання». Під результатами розуміються набори компетентностей, що включають знання, розуміння і навички особи, котра ними оволодіває.

У ході спільної роботи Конференції Міністрів освіти федеративних земель Німеччини і Федеративного міністерства економічного співробітництва та розвитку 2007 року було розроблено орієнтовні рамки освітньої підготовки в умовах глобального розвитку, де визначальною є саме компетентнісна модель як шкільної, так і професійної педагогічної освіти. Для глобальної організації освіти була прийнята основна структура компетентнісної підготовки вчителів, що включала такі компоненти: знання (усвідомлення), оцінювання, діяльність. Саме за цими компонентами й відбувалося подальше визначення сучасних компетентностей вчителя-професіонала.

Особливості впровадження компетентнісного підходу до професійної педагогічної підготовки у ФРН відображені у низці офіційних документах, затверджених Федеративним міністерством освіти і науки та Конференцією міністрів освіти і культури ФРН, зокрема:

– Стандарти педагогічної освіти, затверджені постановою Конференції міністрів освіти і культури від 16 грудня 2004 року;

– Загальнофедеративні вимоги до професійної педагогічної підготовки, затверджені постановою Конференції міністрів освіти і культури від 16 жовтня 2008 року, редаговані та уточнені від 16 травня 2013 року;

– Рекомендації до тесту на виявлення професійної придатності на першому етапі підготовки вчителів, затверджені постановою Конференції міністрів освіти і культури від 7 березня 2013 року і т.д.

Важливим питанням освітньої політики у ФРН стала розробка стандартів педагогічної освіти на основі компетентностей. Вони сфокусовані на тому, що і як педагог-фахівець повинен робити, описані через компетентності та сформульовані як результати навчання. Стандарти чітко окреслюють вимоги до діяльності педагогічного персоналу відповідно до освітніх цілей школи, визначених законами федеративних земель про школу та згідно з вимогами до професії педагога, що були описані в спільній декларації президента Конференції міністрів освіти і голови Німецької асоціації вчителів (жовтень, 2000). На підставі цих документів було означено чотири сфери компетентностей. Умовно їх можна розподілити так: навчання, виховання, оцінювання, інноваційна діяльність.

У пункті 3 Стандарту змістовно і чітко описані 11 компетентностей німецьких педагогів, що окреслені у теоретичному та практичному аспектах. Наведемо стислий перелік цих компетентностей:

I сфера компетентності – навчання: вчителі є експертами в галузі викладання та навчання: 1) професійно планують уроки і проводять їх об'єктивно і технічно грамотно; 2) підтримують навчання школярів через розробку навчальних ситуацій, вони мотивують школярів і дають їм можливість використовувати в даних ситуаціях накопичені знання і досвід; 3) вчителі сприяють розвитку здібностей учнів до самостійної навчання і роботи;

II сфера компетентності – виховання: вчителі виконують свої виховні функції: 4) знають соціальні та культурні життєві умови своїх школярів і в рамках школи впливають на їх індивідуальний розвиток; 5) навчають школярів певним цінностям і нормам, підтримують самостійні рішення і дії учнів; 6) знаходять шляхи вирішення проблем і конфліктів у школі і на уроці;

III сфера компетентності – оцінювання: вчителі виконують завдання оцінювання чесно і відповідально: 7) діагностують умови навчання і навчальний процес школярів, націлюють їх, а також консультують як самих учнів, так і їхніх батьків; 8) оцінюють досягнення школярів на основі прозорих критеріїв оцінювання;

IV сфера компетентності – інновації: вчителі постійно розвивають свої компетентності: 9) знають про спеціальні вимоги до професії педагога, розглядають свою роботу як державний пост з особливими обов'язками та відповідальністю; 10) розуміють свою професію як завдання постійного навчання; 11) беруть участь у плануванні та реалізації шкільних проєктів.

Важливим кроком на шляху впровадження компетентнісної моделі підготовки вчителів стала розробка Постійною конференцією міністрів культури федеративних земель стандарту змісту педагогічної освіти за предметами педагогічного циклу, який є принциповим орієнтиром для міністерств та навчальних закладів федеративних земель. Значення цього документу полягає в тому, що він дозволяє сформулювати цілі й задачі педагогічної освіти, котрі повинні бути виконані в процесі підготовки вчителів, створює основу для перевірки рівня досягнення цих цілей та виконання поставлених задач. На рівні міністерств культури і освіти федеративних земель здійснені спроби за допомогою цього стандарту підвищити і контролювати якість педагогічної освіти та скоординувати діяльність вищих навчальних закладів з підготовки педагогічних кадрів.

Відповідно до ухвалених документів у ФРН переглянуто та внесено зміни до навчальних програм, що спрямовані на створення підґрунтя для набуття майбутніми вчителями необхідних компетентностей. Професійна підготовка вчителів на основі компетентнісного підходу передбачає оновлення не лише змісту, а й форм та методів педагогічної підготовки. Зрозуміло, що усі розроблені документи та директиви необхідно деталізувати у методиках і рекомендаціях, в дидактичних принципах вирішення конкретних проблем педагогічної освіти.

У пункті 2.3 Стандарту окреслено основні способи розвитку професійної компетентності вчителів у ФРН:

- 1) конкретизація теоретичних концепцій можлива через вербально описані приклади;
- 2) демонстрація концепцій на прикладах з літератури та зразки відео матеріалів, а також через рольові ігри та моделювання навчального процесу;
- 3) аналіз змодельованих, зафільмованих чи безпосередньо спостережуваних комплексів навчальних ситуацій і їхня методологічна інтерпретація;
- 4) ведення відеоспостережень;
- 5) особиста апробація і подальша рефлексія теоретичних концепцій у письмових завданнях, рольових іграх, через моделювання навчальної ситуації, або її спостереження у реальних умовах класу та у позанавчальних заходах;
- 6) аналіз та рефлексія власного попереднього досвіду навчання за допомогою теоретичних концепцій;
- 7) апробація і використання різних методів навчання і медіа в університеті, на стажуванні, в школі;

- 8) участь у науково-дослідницькій роботі;
- 9) співпраця у плануванні, проведенні заходів, їх спільний аналіз;
- 10) кооперація та узгодження діяльності викладачів першої та другої фаз підготовки майбутнього вчителя.

У звіті ХільдеШепер та Коля Брідіс «Компетентності випускників вузів, професійні вимоги і висновки для реформи вищої школи, наданого Федеративному міністерству освіти і науки у серпні 2004 року, міститься широкий аналіз рівня професійної компетентностей випускників після закінчення навчання. За результатами цього дослідження було зроблено висновки щодо впливу умов навчання на рівень розвитку професійної компетентності фахівців гуманітарного профілю. Серед провідних факторів, що визначають розвиток предметно-специфічних та ключових компетентностей в цілому можна виділити: участь у проектному навчанні; участь у груповій роботі; участь у міжнародному навчанні; комунікація з викладача; якість викладання дисциплін; зв'язок навчання з практичною сферою; освоєння професійних дій; вивчення іноземних мов; навчання усної презентації.

Створення умов для набуття необхідних компетентностей майбутніми учителями протягом навчання покладається на університети. Пошуки ефективних способів та механізмів забезпечення реалізації компетентнісної моделі підготовки вчителів стали можливими також завдяки автономізації університетів, що сприяє гнучкості реагування системи освіти на запити ринку і суспільства.

Одним зі шляхів здійснення інтеграції професійних знань та компетентностей у підготовці майбутніх вчителів є розробка міждисциплінарних модулів. Оскільки нова парадигма педагогічної освіти орієнтована на формування системних, синтетичних, інтегративних компетентностей, для досягнення поставлених цілей педагогічної підготовки майбутній учитель повинен володіти міждисциплінарними знаннями.

Ми розглянули досвід розробки міждисциплінарних модулів в Потсдамському університеті. Зокрема, було розроблено три міждисциплінарних модулі: 1) «Вступ до шкільної педагогіки»; 2) «Наукове обґрунтування педагогічної діяльності»; 3) «Науково-педагогічне розширення компетентності, а також профілювання дослідницької та професійної діяльності». Кожен модуль включає розділи психолого-педагогічних і близьких до них інших гуманітарних наук і завершується педагогічною практикою. У відсотковому співвідношенні години розподіляються таким чином: на педагогіку відводиться – 40 %; на психологію – 40 %; на соціальні науки – 4 %; на шкільне право / шкільне управління – 2 %. Це дає можливість психологізувати педагогічну діяльність вчителя, актуалізує значення використання психологічних знань у кожній педагогічній дії. На важливості застосування вчителем знань з психології у щоденній взаємодії з учнями неодноразово наголошує директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, академік Іван Андрійович Зязюн.

У контексті компетентнісного підходу особливого значення набуває практика професійної діяльності. Для вчителів практика в школі є найбільш дієвим способом відпрацювання знань та навичок, спосіб розвитку компетентності у класичному її розумінні. Показовими є статті німецьких науковців-практиків ДорітБоссе, ХайнріхаДаубера, ЕлькеДьорінг-Шайпель, Тімо Нолле, у яких розкрито досвід організації практичної підготовки студентів-майбутніх учителів в університеті міста Кассель за чотирма сценаріями: 1) «Психосоціальна база компетентності для професії вчителя»; 2) «Тренінг навчання як складова частина шкільної практики – набуття відповідальності за індивідуальні досягнення учнів»; 3) «Інтенсивна практика – розвиток компетентності у сфері навчання і виховання»; 4) Е-портфоліо – електронна база персональних даних про індивідуальний розвиток компетентності.

За результатами нашого дослідження можна зробити ряд висновків щодо процесу впровадження компетентнісного підходу до підготовки вчителів у ФРН:

- на початку XXI століття однією з провідних тенденцій розвитку педагогічної освіти у ФРН є активне впровадження та реалізація компетентнісної моделі підготовки вчителів;

- ключовими чинниками трансформації професійної підготовки вчителів у цьому напрямі є: чітка освітня політика на державному і регіональному рівнях; участі науково-педагогічної спільноти; діяльності вищих навчальних закладів, на базі яких здійснюється підготовка педагогічного персоналу;

- завдяки активності науково-педагогічної громадськості Німеччина долучилася до дискусії з іншими країнами Європи та світу щодо наукового обґрунтування компетентнісного підготовки підготовки фахівців, у тому числі у галузі освіти;

- Німеччина є активним учасником процесу творення європейського простору вищої освіти, відтак формування освітніх цілей здійснюється на основі міжнародних конвенцій та документів;

- впровадження компетентнісного підходу стало пріоритетом освітньої політики ФРН на початку XXI століття. Суттєвою основою реформування сучасного системи освіти у ФРН став розвиток стандартів педагогічної освіти. Компетентнісно орієнтований підхід до підготовки вчителів став новим концептуальним орієнтиром формування змісту професійної педагогічної підготовки та розробки нових форм та методів підготовки;

– пошуки ефективних способів та механізмів забезпечення реалізації компетентнісної моделі підготовки вчителів стали можливими також завдяки автономізації університетів, що сприяє гнучкості реагування системи освіти на запити ринку і суспільства.

Виходячи з логіки запровадження компетентнісного підходу у систему педагогічної освіти ФРН, можна стверджувати, що професійна підготовка вчителя має діяльнісний характер і спрямована на практичну частину – набуття й осмислення досвіду педагогічної діяльності, самоствердження майбутнього педагога активним і відповідальним суб'єктом цієї діяльності. Саме такі положення визначають принцип відбору змісту освіти, логіку взаємодії дисциплін навчального плану, послідовність їх засвоєння, особливості організації освітнього процесу.

Основним напрямом оновлення професійної педагогічної освіти вчителів ФРН в контексті компетентнісного підходу є пошук шляхів забезпечення навчання й виховання особистості з діяльнісної позиції, що сприятиме становленню досвіду цілісного системного бачення професійної діяльності, систематизації дій в ній, ефективному вирішенню нових проблем і задач.

Перспективи досліджень. Особливо відзначимо науково-дослідну роботу співробітників відділу порівняльної професійної педагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за темою «Компетентнісний підхід до підготовки педагогічного персоналу у зарубіжних країнах», яка тривала протягом 2011 – 2013 років. За результатами цієї роботи планується випуск ряду наукової та науково-виробничої продукції, зокрема колективної монографії, назва якої відповідає означеній темі НДР. Зібраний, структурований, проаналізований і узагальнений матеріал комплексного наукового дослідження є валідним підґрунтям для подальших порівняльно-педагогічних досліджень систем професійної підготовки і розвитку педагогічного персоналу зарубіжних країн. Враховуючи інтенсивний розвиток неперервної професійної освіти та освіти дорослих у переважній більшості країн світу, темою НДР відділу на 2014 – 2016 роки затверджено «Тенденції професійного розвитку вчителів у країнах Європейського Союзу і Сполучених Штатах Америки», що є логічним продовженням попередньої роботи. З нетерпінням очікуємо на вихід друкованих видань за результатами діяльності відділу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bauer K.-O. Kompetenzprofil von Lehrer. In: Erziehungswissenschaft: Professionalität und Kompetenz / K.-O. Bauer // Zusammenge stellt und bearbeitet von Otto Hans Uwe u. a. – Opladen, 2002. – S. 49 – 63.
2. Bauer K.-O. Pädagogische Basiskompetenzen. Theorie und Training / K.-O. Bauer. – Weinheim: Juventa Verlag, 2005. – 232 S.
3. Bosse D. Kompetenzorientiert ausgerichtete Praxisphasen in der Lehrerbildung [Electronic resource] / D. Bosse // Erziehungswissenschaft. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft: Organisationsstrukturen und Kulturen der Lehrerbildung. – Heft 43. – 22. Jahrgang 2011. – P. 93–98. — Mode of access: http://www.dgfe.de/fileadmin/OrdnerRedakteure/Service/Zeitschrift_Erziehungswissenschaft/EW_43.pdf.
4. Döring-Seipel E. Das Projekt «Psychosoziale Basiskompetenzen im Lehrerberuf» – Anmerkungen zum Eignungskonzept / E. Döring-Seipel, H. Dauber, D. Bosse, T. Nolle // Auf unsere Lehrerinnen und Lehrer kommt es an. Geeignete Lehrer/-innen gewinnen, (aus-)bilden und fördern. / B. Weyand, M. Justus & M. Schratz (Hrsg.). – Essen: Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft, 2013. – P. 110 – 123.
5. Empfehlungen zur Eignungsabklärung in der ersten Phase der Lehrerausbildung [Electronic resource] // Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 07.03.2013. Sekretariat der ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland, 2013. – P. 5. — Mode of access: http://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/2013/2013-03-07-Empfehlung-Eignungsabklaerung.pdf.
6. Erpenbeck J. Die Kompetenzbiographie: Wege der Kompetenzentwicklung / J. Erpenbeck, V. Heyse. – Münster: Waxman Verlag, 2007. – 496 p.
7. Handbuch zum Deutschen Qualifikationsrahmen. Struktur – Zuordnungen – Verfahren – Zuständigkeiten. – Berlin: Bundesministerium für Bildung und Forschung (BMBF); Herausgeber: Bund-Länder-Koordinierungsstelle für den Deutschen Qualifikationsrahmen für lebenslanges Lernen, 01.08.2013. – P. 186 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.deutscherqualifikationsrahmen.de/>.
8. Ländergemeinsame inhaltliche Anforderungen für die Fachwissenschaften und Fachdidaktiken in der Lehrerbildung. Anlage. – Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 16.10.2008 i. d. F. vom 16.05.2013. – Sekretariat der ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland, 2012. – P. 67 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/2008/2008_10_16_Fachprofile-Lehrerbildung.pdf.
9. Orientierungsrahmen für den Lernbereich Globale Entwicklung im Rahmen einer Bildung für nachhaltige Entwicklung // Zusammenge stellt und bearbeitet von Dieter Appelt und Hannes Siege. – Berlin: Stand, 2007. – P. 69 – 78.
10. Standards für die Lehrerbildung: Bildungswissenschaften. – Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 16.12.2004. Sekretariat der ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland, 2013. – P. 13 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.kmk.org/fileadmin/veroeffentlichungen_beschluesse/2004/2004_12_16-Standards-Lehrerbildung.pdf. [in German]